

Застрашена ли е екологичната сигурност? Връзка между околната среда и сигурността

Елица Бабанова

Is the Environment a Security Threat? Linking environment and security: The impact of environmental degradation and consequences of environmental changes are increasingly associated with non-conventional notions of security. Environmental security offers an intricate relationship between the contemporary environmental changes in the world and environment-led threats and cooperation. This report identifies the link between environmental degradation, security and vulnerability. Here you can understand the relationship between environmental degradation and potential conflicts. Environmental changes prevent individual security, affecting livelihoods and promoting trans-national crises security of countries and regions. Thus, environmental degradation is a serious threat to the security of individuals and of all countries. Finally, the report ends with the definition of cross-border environmental and ecological security, giving Bulgarian specialists working in this field.

Key words: environment, security, threat, conflict

ВЪВЕДЕНИЕ

Въздействието на екологичната деградация и последствията от промените в околната среда все повече се свързват с неконвенционалните представи за сигурност. Екологичната сигурност е сложна връзка между съвременните екологични промени на земята и околната среда, ръководени от опасни взаимодействия. Значението за разбирането на екологичната сигурност е двустранно. Първо, човек трябва да разбере трансформациите в теоретичните разработки на концепцията за „сигурност“. На второ място, трябва да се предвиди връзката между промените в околната среда и стратегиите за препитание на хората на местно ниво и по-голямото влияние на екологичните промени към обществото. Тези две измерения помагат за определяне на екологичните проблеми като важни фактори за сигурност. В този доклад се установява връзката между околната среда, деградацията, сигурността и уязвимостта. Оттук може да се разбере връзката между влошаването на околната среда и потенциалните конфликти. Промените в околната среда възпрепятстват индивидуалната сигурност, като засягат поминъка и насърчават транснационалните кризи за сигурността на държавите и регионите. Следователно, влошаването на околната среда е сериозна заплаха както за сигурността на физическите лица, така и на всички държави. Накрая, този доклад завършва с определенията за екологична и трансгранична екологична сигурност, които дават българските специалисти, работещи в тази област.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Литературата за екологичната сигурност е въвела интердисциплинарна перспектива в изследванията на сигурността. Екологичната сигурност обхваща интерактивните динамики на различните човешки и природни връзки, които стоят в съвременния свят. Освен това околната среда като ресурс има стратегическо значение за националните държави, които изграждат властта чрез природните ресурси като вода, нефт, природен газ, както и различни други минерали. Повишаването на държавния контрол върху околната среда и природните ресурси, има странични ефекти, като например замърсяване на околната среда, което води до неоправдани катаклизми. Те включват неконтролирана миграция, висок ръст на населението и човешки жертви. Такива катаклизми са станали реални опасности за сигурността на засегнатите държави. Shaikat Hassan [12] в книгата си разглежда връзката между екологичната основа на една нация и нейното отражение върху икономиката. Според неговия аргумент, постоянните екологични бедствия намаляват икономическия растеж на една нация, спъват тяхното социално сближаване и дестабилизируют политическата им структура. Промените в околната среда намаляват икономическите възможности на страната, причинявайки демографско преместване вътре в държавите и през международните

граници. Неочакваното движение на населението през международната граница повишава политическото напрежение между съседните страни. Екологичният стрес може да предизвика на засегнатата група, да смени своето местонахождение от центъра към периферията, да увеличи възможностите за политически безредици, граждански протести и дори бунтове. В югозападната част на Бангладеш, правителството предприема развитие на проект за крайбрежна дига през 1960 г., без да взема под внимание въздействието върху околната среда. Първоначално този проект допринася за по-доброто селскостопанско производство. Въпреки това, обаче необратимо засяга екосистемата на региона. В резултат на такова непредвидено развитие на проекта, цяла гама от екологични бедствия като затлачване и преливане на реките засяга региона. Проектът възпрепятства продуктивността на почвата и по този начин, жителите мигрират към вече пренаселените градски райони в търсене на място за по-добро препитание. Екологичните катаклизми предизвикват политически решения, които могат да катализират потенциален конфликт или да влошат вече съществуващ такъв. Екологичното разрушаване изправя страната пред природни бедствия, особено тези с произход извън нейните граници и в крайна сметка провалят евентуалните двустранни отношения и възпрепятстват местната стабилност. В последно време, екологичните предизвикателства, вариращи от замърсяване, прекомерни въглеродни емисии и бързото нарастване на населението, са довели до увеличаване на недостига на природни ресурси като вода, енергия и храна. Случаят в Дарфур (западната част на Република Судан) е най-подходящият пример в това отношение. Там се описва безмилостното опустиняване през последните няколко десетилетия. Процесът на опустиняването отслабва повърхността на почвите и най-накрая изчерпва продуктивността на обработваемите земи, в региона на Дарфур и по-специално в северната част на Дарфур. Това влошаване на околната среда, причинява принудителна екологична миграция към южната част на Судан. Това вътрешно преместване причинява напрежение и проблеми по въпросите за използване на земята и подялба на ресурсите, които в крайна сметка продължават да заплашват мирното съжителство и социално сближаване в Дарфур. Следователно, нагнетяването на напрежение сред местните провокира насилие и конфликти от февруари 2003 година.

Има дебати за околната среда, като основен източник на конфликти или причина за война. Alan Dupont [11] твърди, че екологичните трудности са малко вероятни да бъдат основна причина за сериозни конфликти между държавите. Според Dupont [11] например, влошаването на околната среда може да създаде бежанска криза между две съседни страни. Сега, проблемите на бежанците може да влошат конфликтите между съседи. По този начин околната среда, не е пряка причина за конфликт. Daniel Deudney [9] също се противопоставя остро на това, че влошаването на околната среда е като референтен обект на международната сигурност. Според Deudney [9], концепцията за национална сигурност, за разлика от националния интерес или благосъстояние, е центрирана върху организирано насилие. Той дава пример с природните бедствия като земетресения и урагани, които са причинили значително увреждане. Той се противопоставя на идеята, че подобни събития са заплаха за националната сигурност. Въпреки това, анализът на Deudney [9] е опорочен, тъй като той е много пристрастен към природни бедствия, които имат сравнително по-малко въздействие върху развитите страни. Той не смята, че липсва капацитет на слабо развитите страни да се справят с тези природни бедствия. Например, през февруари 2010 г. земетресението в Чили е по-силно от това, което опустошава Хаити само месец преди това. И все пак в Хаити има повече жертви и щети отколкото в Чили, поради лошата и незащитена инфраструктура, липсата на подготовка за подобна катастрофа и липсата на реакция при такива извънредни ситуации [9]. Но Чили имат своите строителни норми и изграждат собствена система за реакция при извънредни ситуации. Чили е богата нация с опит за справяне с такива сеизмични катастрофи. Докато в Хаити липсва на строителни норми, подготовка и планиране на бедствие води до обща криза в резултат

тат на земетресението през 2010 година. Хаити все още е опустошено и върви по-бавно по пътя към възстановяване.

Ръководената от Bary Buzan и Ole Wæver [7] Копенхагенска школа, е разработила рамка наричана секюритизация, за да се добие обща представа за сигурността. Секюритизацията идентифицира един въпрос като основен и трансформира начина, по който въпросът се разглежда със заинтересованите страни. Според концепцията на секюритизацията, всеки проблем със сигурността може да се трансформира в екзистенциална заплаха, която изисква изключителни, непредвидени обстоятелства и спасителни мерки. Един вид „политическата манипулация“ присъства в целия процес на убеждение на заинтересованите участници (напр. активисти, политици, правителство, донори), че промените в околната среда са важен въпрос за сигурността. Чрез процеса на секюритизация, даден възможен проблем може да се превърне във въпрос за сигурността. Важното е, че не е задължително да се случи нещо, защото истинската екзистенциална заплаха съществува, но въпросът е представен по такъв начин, че създава усещането за заплаха за сигурността. Daniel Deudney [10] показва, че прилагането на концепцията за секюритизация на екологичните проблеми е нищо друго освен един убедителен акт на държавник или участник, който работи в държавата, за да узакони военните действия за защита на тази държава. Wæver и Brock [14] също установяват връзката между армията и влошаването на околната среда като обратна връзка. Това се дължи на естеството на традиционните отбранителни институции, контролирани от инструменти в държавата при липса на мерки за сътрудничество и подкрепа в борбата с природни бедствия като циклони и наводнения. Въпреки това, този аргумент не може да бъде приложим за съвременните институции за сигурност на много страни. Съвременните отбранителни институции са доста адаптивни към такива ситуации и развиват капацитет, за да се справят с тези бедствия и провеждат облекчения и възстановителни програми, наред с другите дейности. Освен това изменението на климата заема значителна част от стратегическите документи на отбранителните сили в много страни като САЩ, Германия, Франция, Китай, Финландия и Австралия. Днес тези отбранителни сили са в състояние да управляват бедствията и след бедствия създават рехабилитационна програма, която е допълнително подкрепена от неправителствени и международни организации, които предоставят обслужване на засегнатото население след бедствието. През май 2009 г. Бангладеш е изправен пред циклона Aila в Югозападния регион на крайбрежната зона. Въоръжените сили на Бангладеш играят водеща роля при управлението, по време на бедствените условия, заради масивен незабавен отзвук и последващо възстановяване на засегнатото население. В Бангладеш армията и бреговата охрана са възстановили местната комуникация и са помогнали в създаването на 278 пречиствателни станции в 14 засегнати района на страната. Те са продължили спасителните операции в тези области.

Идеята за човешката сигурност разширява фокуса на екологичната сигурност извън нейния конфликтно-ориентиран фокус. Човешката сигурност обикновено се центрира върху сигурността на индивида или групи от обществото, за да се гарантира тяхното благополучие. Човешката сигурност или несигурност е функция от множество фактори, влияещи върху благосъстоянието на съответната група. В областта на околната среда и сигурността, забележителният пример за научна дейност е Проекта за Глобална екологична промяна и човешка сигурност (ГЕПЧС) инициран от Steve Lonerган [13], който описва връзките между промените в околната среда и сигурността на хората. ГЕПЧС разглежда всеки конкретен случай на изселване на населението и разглежда подробно как промените в околната среда и другите влияния допринасят за несигурността и уязвимостта. Проучването изследва състоянието на екологичните бежанци като сериозна причина за човешката несигурност, която възниква поради промените в околната среда. Докладът за ГЕПЧС установява, че има много хипотетични отчети на разположение по отношение на причинно-следствена връзка между влошаването на екологичното деградиране и преместване. Въпреки това е трудно да се определи или изолира специфичното твърдение, че екологичните фактори играят

важна роля при преместването на хората. Следователно, екологичната промяна или деградация все още не е установена, тъй като основната причина за преместването води до вътрешен конфликт.

Ако се върнем към критиката на Daniel Deudney [10] за екологичната сигурност, той заключава, че развитието на екологичната сигурност е резултат от причинно-следствените връзки на секюритизацията на околната среда и политически отговор на държавните институции. Въпреки, че тази теза не може да даде отговор на много въпроси повдигнати от учените, тя успешно свързва процеса на секюритизация и околната среда, като легитимира инициативите на държавната политика по отношение на мобилизирането на средства от различни институции при справяне с проблемите на околната среда, предизвикващи заплахата за сигурността. Освен това, околната среда също е идентифицирана като трансграничен проблем, който изисква споделена отговорност на съответните национални държави. Този транснационален характер на екологична деградация потвърждава връзката си с международната сигурност. Ето защо, секюритизацията не винаги е в състояние да задоволи всички изисквания за връзка на околната среда и сигурността. Тя често е смесица от много концепции обхващащи околната среда и сигурността, като помага за идентифициране на екологичните промени.

Връзката околна среда- заплахата- уязвимост: Реална заплахата за сигурността

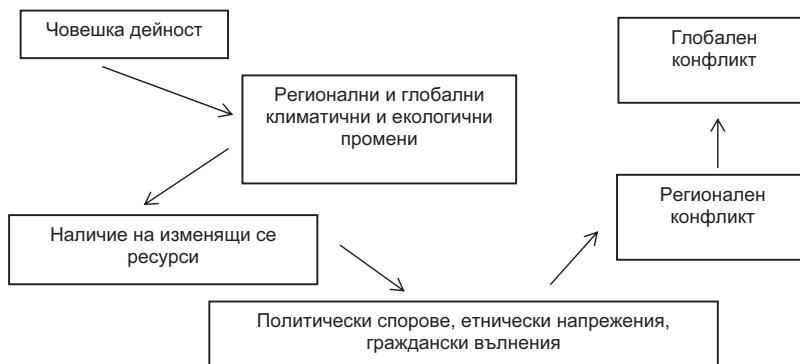
Връзката околна среда- заплахата- уязвимост играе жизнено важна роля в доказването на това, че околната среда е реална заплахата за сигурността. Два аспекта на тази връзка са важни. Първо, целостта на екосистемата е от решаващо значение за устойчивия поминък на населението. Поради това, някои екологични условия - често в резултат на екологични промени, "като замърсяване, изчерпване или природни бедствия" могат да застрашат сигурността [11]. Влошаването на околната среда и изменението на климата увеличават уязвимостта на индивида. Освен това, околната среда е свързана с международната сигурност, като става ясно, че решенията на проблемите на околната среда няма да са устойчиви в дългосрочен план без международно сътрудничество. В един от докладите си, Американската агенция за международно развитие (AAMP) посочва, че само 1,5% от Хаити е залесена през 2008 г., в сравнение с 60% през 1923 г. Хаити е загубила своята гора заедно със своята селскостопанска независимост. След драматичното увеличение на цените на храните през 2008 г., бурни протести назряват в град Алексис. Това създава огромното тежко положение за хаитяните и допринася за политическата нестабилност на Хаити. Това не е само по време на земетресението през 2010 г., което опустошава тази карибска нация, но и продължение на унищожаването на околната среда, което е влошило нестабилността, бедността и социалното развитие на страната.

Вторият аспект е най-пряката връзка между околната среда и транснационалния конфликт. Едно от предположенията в този контекст е, че редица свързани с околната среда фактори като влошаване на околната среда, изчерпването, както и липсата на достъп до природни ресурси може да доведе до избухване на насилие и конфликти. Barnett [6] показва как екологичните конфликти са неизбежни, заради „прекалената употреба на възобновяеми ресурси, потъващия екологичен капацитет и изчерпването на пространството за живот“. Той се обявява за съществуването на връзката околна среда- насилие и отбелязва:

„ожесточени конфликти, предизвикани чрез околната среда поради влошаване на възобновяемите ресурси (вода, земя, гори, растителност) обикновено се проявяват в социално-икономически кризисни региони на развиващите се страни и на обществата в преход, ако и когато социалните разделителни линии могат да бъдат манипулирани от участници в борбите чрез социални, етнически, политически и интернационални сили“[6].

Имало е опити за свързване на екологичната деградация и недостига на ресурси като значителен рисков фактор за едно общество и една нация. Недостигът генерира повече искания за природните ресурси. Липсата на запаси в отговор на нарастващото

търсене увеличава рисковете за околната среда и води до неблагоприятни промени в световната система. По този начин тези промени в околната среда, повишават напрежението или предизвикват конфликти. Следният модел илюстрира потенциала за икономическа активност предизвикващ промени в околната среда, които водят до конфликт.

Фиг. 1. Механизъм за създаване на екологичен конфликт [8]

Фиг.1 показва връзката между човешките дейности и регионалните и глобални климатични и екологични промени. Освен това, тази връзка ескалира към политически, етнически и граждански войни. Този спор води до междудържавни или вътрешнодържавни конфликти с регионални или глобални последици. Elizabeth Chalecki [8] обяснява как моделите на човешко поведение и взаимодействието му с икономическите променливи на обществото може да доведат до климатични промени на регионално и световно ниво. Съответният пример за това е увеличаването на емисиите на въглеродни газове в резултат на индустриализацията в много части на света. Изменението на климата и екологичната деградация възпрепятстват естествения поток на ресурсно осигуряване и довеждат до политически спорове, както и етнически и граждански вълнения. Поради транснационалното естество на ресурси, се получава конфликт заради недостатъчното влияние на регионално или глобално ниво в дългосрочен план. Вајак [5] проучва връзката между нарастването на населението, недостига на възобновяеми ресурси, миграцията и сериозните конфликти и по този начин е допринесъл за очертаване на връзката между околна среда, заплахата и уязвимост. Той споменава три причини, които свързват околната среда с конфликта. Това са деградацията и изчерпването на възобновяемите ресурси, увеличеното потребление на тези ресурси, както и тяхното неравномерно разпределение. Тази аномалия прави околната среда като референтен обект на сигурността.

Доказани определения за екологичната и трансгранична екологична сигурност дадени от български специалисти работещи в тази област

Сравнително малка част от българските специалисти изследват проблемите, свързани с екологичната сигурност. Определение за екологична сигурност в българската специализирана литература за първи път се дава от В. Томов [3, 4]. До него се стига чрез системен анализ на взаимоотношенията „човек- машина- среда“. Съгласно автора „дадена система е екологично сигурна, когато не генерира екологични опасности“. Така „екологичната сигурност е такова състояние на системата, което не създава опасности за компонентите си и за намиращите се в обкръжаващата среда екологични системи“. Той правилно отбелязва, че сигурността на производствените системи и екологичната сигурност са пряко свързани. Производствената сигурност се разглежда като фаза на екологичната. Производствената и екологичната сигурност не могат да бъдат реализирани без да се оценяват. Само тогава може обективно да се съди за тях, а така също и да се преценяват ефектите от конкретни защитни

действия при управлението й. В. Томов [3,4] изхожда от логиката, че „несигурността е алтернатива на сигурността, така както опасността е алтернатива на безопасността“. Следователно първоначално е необходимо да се дефинира съдържанието на несигурността, а от там и на сигурността. В контекста на тези съждения производствената сигурност се анализира като компонента на индустриалната сигурност, едновременно с „материалната“ сигурност на технологичното оборудване, на суровини, материали, продукцията, отпадъци.

П. Христов [4] дефинира определението за екологична сигурност като: „способността на държавата да защити гражданите и обществото от разрушаващото действие на природните явления като следствие от неразумното вмешателство на човека в обкръжаващата го среда“.

А. Ненова [2,4] обобщава, че „екологичната сигурност е способността на държавата да защити гражданите и обществото от негативното действие на природните и техногенни процеси и последиците от тях“.

Най-обобщения показател за оценка на екологичната сигурност е рискът. Екологичният риск е вероятността за появяване на негативни последствия от съвкупност от вредни въздействия върху околната среда, които причиняват необратима деградация на екосистемите. Става въпрос както за техногенни, така и за природни рискове.

Систематизирайки изложеното до тук Л. Владимиров [1] прави следните обобщения: 1. Социалните системи взаимодействат с екологичните системи и се интегрират в стратегията за устойчиво развитие; 2. Заплахите за екологичната сигурност преминават държавните граници и имат международен, а дори и глобален характер; 3. Съществуват тенденции на зависимост на екологична сигурност от политиката на милитаризиране; 4. Установява се зависимост между военния бюджет и екологичните проблеми; 5. Екологичната сигурност цели предотвратяване на конфликтни ситуации, в които се появяват опасности и екологичен риск; 6. Редица дефиниции за екологичната сигурност се основават върху предложението, че основните въздействия върху околната среда са антропогенни; 7. Увеличава се степента на взаимна зависимост между екологичната, социалната, икономическата и политическа сигурност; 8. Увеличава се опасността от екологични конфликти, тъй като нараства спектърът на инициращите ги фактори; 9. Въпреки многобройните определения, в които се посочват елементите на екологичната сигурност, не е възприета подходяща базова структурна схема; 10. Не се прилага системен подход в тълкуването и дефинирането на екологичната сигурност, а в резултат на това не могат да се съобразят всички съставляващи компоненти и връзки; 11. Единственият критерий, който се препоръчва за оценка е екологичният риск; 12. До момента не е предложен подходящ математичен апарат за количествено определяне на степента на конфликтност на ситуациите; 13. Не се установяват причинно-следствените отношения и зависимости; 14. Чувствителността на моделите на екологична сигурност не се анализира и отчита.

Изложените обобщения налагат предефиниране на екологичната сигурност с отчитане на посочените постижения, отстраняване на досега допусканите недостатъци и въвеждане на съвременни разбирания и тълкувания.

Перифразирайки всички определения и съобразявайки системните модели на екологично опасните събития, на трансграничните опасности, рискове и критичности Л. Владимиров [1] предлага следното определение: „Трансграничната екологична сигурност е система от състояния на природните, урбанизирани и социално-икономическите системи и на процесите между тях на територията на страната на произход на опасните дейности и на територията на засегнатата страна, за определен период от време, при които не възникват критичности, дължащи се на появяване и развитие на екологично опасни събития, предизвикващи явления, въздействия с трансграничен пренос и вредни ефекти в околната среда“.

В допълнение е важно да отбележим, че екологичната сигурност на всяка страна е част от екологичната сигурност на света въобще, защото екологичните проблеми нямат граници, поради което тези проблеми придобиват глобален характер.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В този доклад бяха разгледани изследванията за сигурността и по-специално върху това как околната среда е заплаха за сигурността. Обсъдена беше и ролята на „секюритизацията“ на околната среда. При обяснението за „секюритизация“ беше установено, че понятието не може успешно да отговори на въпроса - „За коя сигурност се отнася“? Подхода за човешка сигурност помага да се отговори на този въпрос чрез „задълбочаване“ на дебата. Задълбочаването обсъжда повече степента на увреждане на индивида и обществото. Последствията са различни, но взаимно влияят един на друг. Формулираните стратегии за сътрудничество се сблъскват със заплахите за околната среда и изискват от всички заинтересовани участници да наблюдават критично за коя сигурност се отнасят и към коя могат да бъдат отнесени. Накрая, в доклада бяха посочени и определенията за екологична и трансгранична екологична сигурност, дадени от българските специалисти работещи в тази област.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Владимирев, Л. Теория на трансграничната екологична сигурност. Монография. Варна, Варненски свободен университет “Черноризец Храбър”, 2012. с. 636
- [2] Ненова, А. Екологични аспекти на сигурността. София, „Албатрос“, 2008, с. 143
- [3] Томов, В. Теория на риска. Анализ и оценка на производството. Монография. Русе, Русенски университет „Ангел Кънчев“, 2002, с. 440
- [4] Томов, В., П. Христов, А. Ненова. Екологична сигурност. Варна, Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, 2007, с. 536
- [5] Bajak F., “Chile-Haiti Earthquake Comparison: Chile Was More Prepared”, The Huffington Post, February 27, 2010, http://www.huffingtonpost.com/2010/02/27/chile-haiti-earthquake-co_n_479705.html, accessed March 17, 2011.
- [6] Barnett J. ,W. Neil Adger, “Climate Change, human security and violent conflict”, Political Geography 26 (2007): 639–655.
- [7] Buzan, Wæver, and Wilde, Security- A New Framework for Analysis, 1998, 27.
- [8] Chalecki E., “Environmental Security: A Case Study of Climate Change”, (2009), 2.
- [9] Deudney D., “Environment and security: Muddled thinking”, Bulletin of the Atomic Scientists 47, No 3, (1991): 22-28.
- [10] Deudney D. , “Environmental Security: A Critique”, in Daniel Deudney and Richard Mathew, eds. Contested Grounds: Security and Conflict in the New Environmental Politics (New York: State University of New York Press, 1999), 187-219.
- [11] Dupont A., “The Environment and Security in Pacific Asia”, ADELPHI Paper 319, (June 1998): 75-76.
- [12] Hassan, “Environmental Issues and Security in South Asia”, (1991), 6.
- [13] Lonergan, The Role of Environmental Degradation in Population Displacement, (1998).
- [14] Wæver, I., L. Brock, ‘The Environment and Security: Conceptual and Theoretical Issues’ , in N. Gleditsch, ed. Conflict and the Environment - NATO ASI Series, (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1997) .

За контакти:

маг. инж. Елица Бабанова, редовен докторант към катедра „Европеистика“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, e-mail: ebabanova@uni-ruse.bg

Научни ръководители:

доц. д.н. Любомир Владимиров, Русенски университет „Ангел Кънчев“, катедра „Топлотехника, хидравлика и екология“

доц. д-р Мими Корнажева, Русенски университет „Ангел Кънчев“, катедра „Европеистика“